HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2018, 1: 133-155

eş-Şâfiʿî ve Müslim'in Eserlerinde Hadis Tenkid Prensipleri

The Principles of Hadith Criticism in the Writings of al-Shāfiʿī and Muslim

مبادئ نقد الحديث عند الشافعي ومسلم

Belal Abu-Alabbas

Çeviren / Translator / مترجم

Hafize Yazıcı

Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum / Türkiye
Res. Ast., Ataturk University Faculty of Theology, Erzurum / Turkey
hafize.yazici@atauni.edu.tr
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6675-5890

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü / Article Type : Çeviri Makale / Translated Article
Geliş Tarihi / Date Received: 19.12.2018
Kabul Tarihi / Date Accepted: 30.12.2018
Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2018
Yayın Sezonu / Pup Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation / إقتباس : Abu-Alabbas, Belal. "The Principles of Hadith Criticism in the Writings of al-Shāfiʿī and Muslim / eş-Şâfiʿî ve Müslim'in Eserlerinde Hadis Tenkid Prensipleri". HADITH 1 (Aralık/December 2018): 133-155.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.
إنتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد اي سرقة علمية.

web: http://dergipark.gov.tr/hadith | mailto: hadith.researches@gmail.com

HADITH 1 (Aralık/December 2018): 133-155

eş-Şâfiʿî ve Müslim'in Eserlerinde Hadis Tenkid Prensipleri*

Belal Abu-Alabbas

Çeviren: Hafize Yazıcı

ABSTRACT

Müslüman ve erken dönem Avrupalı bilim adamları tarafından yapılan modern araştırma, klasik muṣṭalaḥu'l-ḥadîs metinlerinde belgelenen hadis tenkidinin, hadis tenkidinin ne kadar erken işlediğini gösterdiğini kabul etmektedir. Bu yazıda, hadis tenkid nazariyeleri üzerine yazılmış en eski eserler olan, önde gelen iki ilim adamı, Muḥammed b. İdris eş-Şâfiʿî (ö. 204820) ve Müslim b. Haccâc en-Neysâbûrî (ö. 261/875) tarafından kurulan hadis tenkid kriterlerini inceledim. Bunu yaparken, Müslim tarafından tanımlanan hadis tenkidinin, eş-Şâfiʿî'nin ortaya koyduğu sistemle ne derece uyumlu olduğunu belirledim. Eserlerinin mukayesesi, eş-Şâfiʿî ile Müslim'in kendi çerçeveleri ve konularındaki farklılığa rağmen, hadis tenkid prensipleri konusunda aralarında çok az bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Erken dönem hadis münekkidlerinin, muhtemelen eş-Şâfiʿî'den önceki nesilde geliştirilen, tutarlı bir tenkid sistemine bağlı kaldıkları ortaya çıkmaktadır.

Modern dönem hadis tenkid âlimleri, erken dönem münekkidlerinin hadis tenkidini nasıl ifade ettiklerini ve uyguladıklarını araştırmaktan ziyade, hadis uzmanları arasında, klasik hadis terminolojisi tarafından sunulan teknik terimler üzerinde genel bir mutabakat olduğunu varsaymışlardır. M. Zübeyr es-Sıddıki, James Robson ve Muhammed Haşim Kamali gibi araştırmacılar, erken dönem münekkidlerinin çoğunlukla, doğum ve ölüm tarihleri, güvenilirlik ve ehliyetlerini değerlendirmeleri gibi hadis râvîlerinin kişisel bilgileriyle ilgilendiklerini varsaymışlardır.[1] Bu yaklaşım, teknik tabirlerin genellikle İbn Salâḥ eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) zamanına kadar tartışıldığını iddia eden Leonard Librande tarafından sorgulanmıştır. Örneğin, *mürsel* (gevşek) ve *munkatı'* (kopuk) terimleri beşinci/on birinci yüzyıla kadar net bir biçimde ayırt edilmemiştir.[2] Aynı şekilde, üçüncü/dokuzuncu yüzyıl hadis âlimlerine göre *mütevâtir* (yaygın) terimi, bir hadis

---

* Bu tercüme İslamic Law and Sociey 24 (2017) 311-335 sayfalarında yayınlanan Belal Abu-Alabbas tarafından yazılan *The Principles of Hadith Criticism in the Writings of al-Shāfiʿī and Muslim* adlı makalenin tercümesidir. *belal.alabbas@orinst.ox.ac.uk.*
*[] işaretiyle belirttiklerimiz ifadelerin daha iyi anlaşılması için konulmuştur. Hz. Peygamberle ilgili ifadelerde [Hz.] saygı ifadesi tarafımızdan eklenmiştir.

1 James Robson, "Hadith", *EI²*; Muhammed Zübeyr Sıddıki, *Hadith Literature: its origin, development and special features*, thk. Abdulhakim Murad (Cambridge 1993), 7. bölüm; Muhammed Haşim Kamali, *Principles of Islamic jurisprudence*, 3. baskı (Cambridge 2003), 93-6.

2 Leonard T. Librande, "The supposed homogeneity of technical terms in Hadith study", *Muslim World 72* (1982), 37.

rivayetinin 'yaygın biçimde ortaya çıkması' anlamına geliyordu.[3] İbn Salah, *mütevâtir* hadis rivayetlerinin olup olmadığını sorgulamıştır.[4]

Sadece son on yıllık bir süre içerisinde, araştırma, hadis terminolojisine odaklanmaktan ziyade, hadis münekkidlerinin kendi tatbikatlarını incelemeye yönelmiştir. Mesela İbn Ebî Ḥâtim'in (ö. 327/938) *Takdime*'sindeki ifadeler üzerinden erken dönem hadis tenkidi üzerine yaptığı çalışmada, Eerik Dickinson, bir hadisin sıhhatinin çoğunlukla *isnad*ının veya *isnadlar*ının sahihliğine bağlı olduğunu belirtmiştir. Münekkid, bir râvînin mertebesinin naklettiği malzemeyi incelemekle *[tesbit edileceğini] biliyordu. *[Râvînin] hadis rivayetleri, genel olarak güvenilir râvîlerin *[rivayetlerine] muhalefet ediyor ve onlara uymuyorsa, kabul edilmez ve kayıt altına alınmazdı.[5] Aynı şekilde, Jonathan A.C. Brown, bir râvînin güvenilirliğini belirlemede onun karakterinin çok az etkili olduğunu söylemiştir.[6] Sonuç olarak, onun zabtı ve neticede durumu, hadis rivayetlerinin tümünün incelenmesiyle *[tesbit edilmekteydi].

Son dönem araştırmacılar, ikinci/sekizinci ve üçüncü/dokuzuncu yüzyıl hadis münekkidlerinin yöntemi olarak *isnad* tetkikini vurgularken, bu erken dönemde hadis tenkidinin teorik oluşumuyla ilgili hala tam bir anlayışa sahip değiliz. Bu makalede, bu ihtiyaca değinmek istedim. Râvîleri ve hadis rivayetlerini güvenilir olarak tavsif etmek için kendi kriterlerini göz önünde bulundurarak, eş-Şâfiʿî'nin *Risâle*, *Cimâʿu'l-ʿİlm* ve *İhtilâfu'l- ḥadîs*'i[7] ile Müslim'in *Sahîh*'e mukaddimesi ve *Kitâbu't-Temyîz*'ini[8] mukayese ettim.[9] Bu eserler hakkındaki incelemem, esas olarak eş-Şâfiʿî'nin *Risâle*'si ile Müslim'in mukaddimesine dayanıyor ve zaman zaman tartışılan konulara ilave tartışma argümanları sağladıkları diğer eserlere de atıfta bulundum. Müslim, hadis rivayetlerini eserine dahil etme konusunda, tenkid ilkelerini ve kriterlerini ana hatlarıyla açıklayan ilk müellifken; eş-Şâfiʿî tartışmalı

---

[3] Mütevâtir ve *âḥâd* (tek) terimleri, ilk defa 3/9. yüzyılda nazari teoloji (*kelâm*) ve hukuk (*uṣûlu'l-fikh*) alanlarında epistemolojik alıştırma olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. Hüseyin Hansu, "Notes on the term mutawātir and its reception in Hadith criticism", *Islamic Law and Society 16* (2009), 383-408.

[4] İbn Ṣalâḥ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü ibni's-Ṣalâḥ fi 'ulûmi'l-ḥadîs*, Muṣṭafa Dîbu'l-Buğâ, (Dımeşk, 1984), 156-7.

[5] Eerik Dickinson, *The development of early Sunnite Hadith criticism: the taqdimah of Ibn Abī Ḥātim al-Rāzi*, (Leiden, 2001), 6. bölüm.

[6] Jonathan A.C. Brown, *Hadith: Muhammad's legacy in the medieval and modern World* (Oxford, 2009), 82-4. Ayrıca bkz. Ebû Bekir Kâfî, *Menhecü'l-imâm el-Buhârî fî taṣḥîḥi'l-aḥâdîs ve ta'lîlihâ* (Beyrût, 2000); a.g.y. *Menhecu'l-imâm Aḥmed fi't-ta'lîl ve eseruhu fi'l-cerḥ ve't-ta'dîl* (Beyrût, 2005); Beşîr 'Alî 'Umer, *Menhecü'l-imâm Aḥmed fi i'lâlu'l-ḥadîs* (Riyad, 2005); Gassan Abdulcebbar, *Buhârî* (Londra, 2007).

[7] Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir (Kahire 1940); a.g.y., *Cimâʿul-ʿilm* (*el-Ümm* kitabının içinde), thk. Rıfʿat Fevzî 'Abdulmuṭṭalib, 11 cilt. (Mansura 2008), 9. cilt; a.g.y., *İhtilâfu'l-ḥadîs* (*el-Ümm* kitabının içinde), 10. cilt.

[8] Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Ṣaḥîḥi Müslim*, thk. Muḥammad Fu'âd ʿAbdulbâkî, 5. cilt (Kahire, 1955-56, Beyrut'ta 1991'de yeniden basılmış), 1. cilt; a.g.y., *Kitâbu't-temyîz*, thk. Muṣṭafa el-ʿAẓamî, 2. baskı (Riyad, 1982).

[9] Joseph Lowry'nin eş-Şâfiʿi'nin *Risâle* tercümesine ve Juynboll'un Müslim'in *Mukaddime* tercümesine başvurmama rağmen, tüm tercümeler bana aittir. Muḥammed b. İdrîs eş-Şâfiʿî, *The epistle on legal theory*, thk ve terc. Joseph Lowry (New York, 2013); G.H.A. Juynboll, "Muslim's introduction to his *Ṣaḥîḥ*, *fitne* ve *bidʿat* kronolojisi üzerine ilavelerle birlikte tercüme edilmiş ve dipnotlandırılmış", *Jerusalem Studies in Arabic Islam 5* (1984), 263-311.

bir şekilde hadis tenkid nazariyesiyle ilgili genel bir teori ortaya koyan ilk müellifti.[10] Eserleri, yapı ve amaç bakımından farklı olsa da hadis tenkid metodolojisiyle ilgili eleştirel incelemeleri bakımından karşılaştırılabilir.

Son dönem araştırmacılar, eş-Şâfiʿî'nin kesin anlamda bir hadis münekkidi olmadığını, bir hukuk teorisyeni olduğunu göstermiştir. Joseph Schacht'ın da ifade ettiği gibi eş-Şâfiʿî, hadis uzmanları tarafından geliştirilen hadis tenkidini hukuk metodolojisine girdirmiştir.[11] Benzer şekilde, Christopher Melchert, eş-Şâfiʿî'nin hadis münekkidlerinden dış uzmanlar olarak bahsettiğini söylemiştir.[12] Scott Lucas, eş-Şâfiʿî'nin hadis kitaplarında son derece methedildiğini, ancak onlar arasında münekkid imamlardan biri olarak tanınmadığına dikkat çekmiştir.[13] eş-Şâfiʿî büyük olasılıkla hadis tenkidiyle bir uygulayıcı olarak değil de bir kuramcı olarak meşgul olmuş ve hadis uzmanlarının yöntemlerine katkıda bulunmuştur.[14]

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiʿî

eş-Şâfiʿî bir hadisin kabul edilebileceği temeli, güvenilir bir râvînin niteliklerini, hangi hadis rivayetlerinin kaydedilip hangisinin atılacağını belirlerken, bir münekkid tarafından göz önünde tutulması gereken şartları belirtmiştir. [Hz.] Peygamber ya da onun altındaki bir kimseye kadar, her bir rivayet tabakasında tek bir muhbir tarafından nakledilen güvenilir bir rivayetin en asgari şeklini tanımlamıştır.[15]

> Bu tür bir rivayet, belli niteliklere sahip olmadığı sürece ispatlanamaz. Onu rivayet eden kimse; dininde güvenilir olmalı, konuşmasında doğruluğuyla bilinmeli, rivayet ettiği şeyin farkında olmalı, farklı ifadelerin hadis rivayetinin manasının bozulmasına nasıl yol açabileceği hususunda bilgi sahibi olmalıdır. Hadis rivayetini işittiği gibi lafzen rivayet etmesi gerekir, kendi ifadeleriyle aktarmamalıdır; çünkü manen rivayet eder ve manayı değiştirecek unsurlardan da habersiz olursa, doğal olarak helalı haram yapıp yapmadığından haberdar olamaz. Ancak hadisi lafzen rivayet ederse, hadis rivayetinin manasının

[10] eş-Şâfiʿi'nin *Risâle*'si hadis tenkidinin teorik ve pratiğiyle ilgili son derece gelişmiş bir yaklaşım biçimini ihtiva etmektedir. Ebû Dâvûd'un ifade etiiği üzere, eş-Şâfiʿi'den önce hadis alimleri *mürsel* rivayetleri kabul ediyorlardı, ancak eş-Şâfiʿi hadisçileri bu tür rivayetlerde dikkatli olmaları için onları uyarmıştır (Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Risâle ilâ ehli Mekke fî vasfi sünenih*, thk. Muḥammed Ṣabbağ (Beyrut, 1974), 24.

[11] Joseph Schacht, *Origins of Muhammadan jurisprudence* (Oxford, 1953), 36.

[12] Christopher Melchert, "Traditionists-jurisprudents and the framing of Islamic law", *Islamic Law and Society* 8:3, 2001, 393-4.

[13] Scott Lucas, *Constructive critics, hadith literature, and the articulation of Sunni Islam: the legacy of the generation of Ibn Saʿd, Ibn Maʿīn, and Ibn Ḥanbal* (Leiden, 2004), 153-4.

[14] Bkz. Wael Hallaq, "Was al-Shāfiʿī the master architect of Islamic jurisprudence?", *International Journal of Middle Eastern Studies* 25:4 (1993), 587-605.

[15] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 369-70.

> değiştiğine dair endişe edilecek bir sebep kalmaz. [Râvî], hafızasından rivayet ediyorsa, hafızası kuvvetli olmalı; yazılı malzemesinden rivayet ediyorsa, kitabını iyi muhafaza etmesi gerekir. Tanınmış râvîlerin [rivayet ettikleri] aynı hadis rivayetine sahipse, hadis rivayeti onlarınkiyle mutabakat halinde olmalıdır. *Tedlîs* (hatalı isnad)[16], yani bir araya geldiği kimselerden işitmediğini rivayet etme veya [Hz.] Peygamber'den güvenilir râvîlerin rivayet ettiklerine muhalif olarak bir şeyler rivayet etme şüphesinden uzak olmalıdır. Kendisinden önceki her bir râvînin, hadis rivayeti [Hz.] Peygamber ya da onun altındaki bir kişiye ulaşıncaya kadar, [raviler zinciri] boyunca aynı niteliklere sahip olması gerekir.[17]

Bu paragrafa göre, güvenilir bir râvî (1) sağlam inanç ve ispatlanmış dürüstlüğe sahip olmalı, (2) hadis rivayetlerini nakletme yönteminde bilgili olmalı, (3) sağlam bir hafızaya sahip olmalı, (4) rivayeti işittiği gibi lafzen aktararak, hadis rivayetinin diline ve onun muhtevasına hâkim olmalı, (5) kitabını, hadis rivayetlerini nakletmede kullandığı zaman tamamen muhafaza etmeli, (6), müdellis veya güvenilir râvîlere muhalif olan rivayeti nakleden bir râvî olmamalıdır. eş-Şâfiʿî lafzen rivayeti vurgulasa da, bir râvînin, iyi bir dil hakimiyetine sahip olduğu ve hadis rivayetinin asıl manasını değiştirmemeye dikkat ettiği sürece, kendi ifadelerini kullanmasına izin vermiştir.[18]

eş-Şâfiʿî rivayetin güvenilirliğini belirlemek için *isnad* zincirindeki her bir muhbirin güvenilirliğinin belirlenmesinin önemini vurgulamıştır. İlk râvînin dürüst olması, muhbirlerinin dürüstlüğünü etkilemez ve muhbirlerinin dürüstlüğü için onun şahitliğine güvenmek yeterli değildir. Bu nedenle, hadis münekkidinden *isnad* zincirindeki her bir ravinin durumunu kontrol etmesi gerekir. Bu aşağıdaki satırlarda şöyle açıklanmıştır:

> ...Bir kimse kendisinde iyilik belirtileri gördüğü biriyle karşılaşır ve bunun sonucunda onun [hadis rivayetindeki adalet ve zabt] durumunu bilmeden onun hadis rivayetini kabul eder. Böylece, 'falan adam bana şöyle rivayet etti' der. Bunu, ya *[hadisi] ondan alabilmek için hadis rivayeti hakkında güvenilir bir [râvîden] bazı bilgiler almayı umar ya da bu hususdaki hayretine ve onaylamamasına rağmen onu aktarmak için ya da ondan hadis rivayeti aktarırken gafletinden dolayı yapar. [Hadis rivayetlerini] hem güvenilir ve zâbıt hem de [sika ve zâbıt] olmayan birinden nakletmeyen bir kişiyle hiç karşılaşmadığımı zannetmiyorum.[19]

[16] eş-Şâfiʿî, *tedlîs*in iki çeşidini burada tanımlamıştır. Buna ilaveten, tedlîs, aldatmayı da gösterebilir, yani, bir râvî muhbirlerinden farklı isimlerle bahsettiği zaman, onların tanınmasını zorlaştırmaktadır. Arapça ifade şeklini kullanmayı tercih ettim, çünkü "tahrif" ve aldatma" olarak yapılan şimdiki tercüme, kelimenin tüm anlamları ihtiva etmemektedir.

[17] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 370-2.

[18] Lafzen rivayet klasik eserlerde tartışılmıştır. Bu tartışmayla ilgili şu eserde tam bir izah bulunmaktadır: 'Abdurrahmân es-Suyûṭî, *Tedrîbu'r-râvî fî şerḥi takrîbi'n-Nevâvî*, ʿAbdulvehhâb ʿAbdullaṭîf, 2. cilt. (1. cilt içerisinde) (Medine, 1972), 2:92-124.

[19] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 376-7.

eş-Şâfiʿî *tedlîs (dellese)* yaptığı bilinmemek kaydıyla, güvenilir râvîlerin muʻanʻan rivayetini (*er-rivâye bi'l-ʻanʻane*)[20] kabul etmiştir. Kendi zamanında *tedlis*in yayılmasını kınayan eş-Şâfiʿî, bir münekkidin, bir *müdellis*in hadis rivayeti konusunda temkinli olması gerektiği konusunda uyarmış ve böyle rivayetleri çözüme kavuşturma kriterini ana hatlarıyla belirtmiştir.[21] Eğer râvînin en az bir kez *tedlîs* yaptığı biliniyorsa, bütün muanan rivayetleri şüpheli hale gelir, sadece doğrudan aktarımla elde ettiği rivayetler kabul edilebilir. Bu kriter yalnızca *tedlîs* ile suçlanan güvenilir râvîlerin rivayetlerine uygulanmıştır. eş-Şâfiʿî'ye göre:

> Dürüst olan Müslümanlar, kendileriyle ilgili konularda dürüst ve güvenilirdirler; kendilerini etkileyen durumları, başkalarıyla ilgili olan durumlarından farklıdır... Kendi rivayetleri ve [muhbirlerinin] isimlerinden bahsetmeleri, aksi açıkça anlaşılıncaya kadar delil olarak kabul edilir. Bu durumda, o zaman, yaptıkları işlerin sorumlu oldukları şeye uygun olmadığı zaman [rivayetlere] karşı ihtiyatlı oluruz... [Erken dönem alimleri] için bir kimsenin "Falan kimsenin şöyle dediğini işittim: 'Falan kimseden şöyle işittim' veya "Falan bana şöyle rivayet etti" demesi aynıydı. Sadece bir araya geldikleri muhbirlerden bizzat işittiklerini rivayet etmişlerdir. "Falan bana falandan rivayet etti" şeklinde [katıldığını] bildiğimiz [râvîlerden] *[rivayeti] kabul etmekteyiz.[22] Rivayette bir kez bile *tedlîs* yaptığını bildiğimiz her kim olursa olsun, bize rivayeti konusundaki kendi hatasını açıklamış olur. Bu hata ne onun bütün hadislerini reddetmemize neden olacak bir yalancılığı ne de doğruyu söyleyenlerden kabul ettiğimiz gibi ondan kabul etmemize neden olan bir doğruyu teşkil eder. *Müdellis* bir kimsenin, "[Falan bana] söyledi" veya "[Şöyle] dediğini işittim" demediği müddetçe hadis rivayetini kabul etmeyiz.[23]

eş-Şâfiʿî adâletin zabtla desteklenmesi gerektiğini vurgulamak için lafzen rivayetin önemini yinelemiştir. Eğer doğru sözlü bir kimse hadis rivayetinin dilinden ve muhtevasından haberdar değilse, onu hatalı aktarabilir.[24] Rivayetlerinde birçok hata yapan ve güvenilir bir yazılı kaynağa sahip olmayan (rivayetlerinden alternatif bir kaynak olarak faydalanılabilir) hadis rivayetleri kabul edilemez.[25] Lafzen rivayet üzerine yapılan bu vurgu, metin tenkidinin muhtevanın kendisinden

[20] Muanan rivayet, râvînin hadis rivayetini doğrudan muhbirinden işittiğini açıklamadığı zaman meydana gelmektedir. Örneğin A, B'den doğrudan ya da bir aracı vasıtasıyla nakilde bulunduğunu belirtmeksizin B'den rivayette bulunur.

[21] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 378-9.

[22] Burada ʿAbdulmuṭṭalib'in *er-Risâle* (*el-Ümm*, 1:174) baskısını kullandım. İfadeyi Şâkir'in baskısından daha anlaşılır kılmaktadır.

[23] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 378-80.

[24] A.g.e., 380-1.

[25] A.g.e., 382.

ziyade rivayetin kesinliğiyle ilgili olduğunu göstermesine rağmen, muhteva (*metin*) tenkidinin erken dönem münekkidler için önemini göstermektedir.

eş-Şâfiʿî daha sonra, hadiste önde gelen ve uzman olanların, her ikisinin de ihtilaflı hadis rivayetlerini naklettiği durumlarda daha az bilgili olanların rivayetlerine tercih edildiğini vurgulayarak, hadis ravilerinin mertebelerini tartışmıştır.

> Hadis râvîleri çeşitlilik gösterir: Bazıları hadis bilgisi elde etme çabasıyla babalarından, amcalarından, akrabalarından ve arkadaşlarından işitme ve alanda uzman alimlerin (*ehlü't-tenâzuʿ*) sohbetinde uzun zaman geçirmekle meşhur olanlar vardır. Böyle insanlar hıfz ve [zabt] bakımından önde yer almaktadır. Eğer [rivayetleri] onlardan daha düşük olan kimse ile muhalif olursa, hadis rivayetlerini kabul etmek [sonuncusunu reddetmek] daha iyidir. Hadis râvîleri [aşağıdaki hususlara göre] değerlendirilir: Belli bir râvîden alınan hadis rivayetlerini ortaklaşa rivayet ediyorlarsa, hıfzdaki yeterlilikleri kesinliği güvene layık olanlarla mutabık olmasına göre belirlenir ve [aynı şekilde] hıfzdaki [zabttaki] yetersizlikleri hıfz ve zabt konusunda güveni hak edenlerle muhalif olmasına göre belirlenir. İki (veya daha fazla) rivayet birbirine muhalifse, hangisinin doğru olduğunu ve hangisinin hatalı olduğunu daha önce de vurguladığımız gibi, doğruluk, zabt ve hataları gösteren başka yollarla belirleriz.[26]

eş-Şâfiʿî'ye göre, rivayetleri genellikle seçkin râvîlerinkiyle uyumluysa bir râvî güvenilirdir, ancak genel olarak muhalifse, güvenilir değildir. Güvenilirlik derecesi, uyumluluk seviyesine göre değişmektedir. Bu şekilde eş-Şâfiʿî, rivayetin hatasızlığının ve aktarımın sıhhatinin belirlenebileceğini ileri sürmüştür. eş-Şâfiʿî tarafından ifade edilen yardımcı unsurların, daha önce de belirtildiği gibi, büyük ihtimalle güvenilira bir râvî için gerekli olan niteliklerdir. Râvînin nitelikleri ve onun hadis rıhleleriyle ilgili bilgiler, önemli yardımcı tashih yöntemleri olabilir.[27]

eş-Şâfiʿî, hadis rivayetlerinin nakliyle -âhâd rivayetlerinin (*ahbâru'l-âḥâd*) sıhhatine referansla- ve şahitlik arasında bir karşılaştırma yapmıştır.[28] eş-Şâfiʿî'ye göre, râvîlerin inanç kaynağını ve fıkhı aktardıkları için özel bir dini bir yükümlülük ve sorumluluğu vardır.[29] eş-Şâfiʿî benzer bir tartışmaya *Cimâʿu'l-ʿilm*'de[30] de yer vermiş, burada Kur'ân'dan âhâd rivayetinin sıhhatini desteklemek için

[26] A.g.e., 382-3.

[27] el-Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i gibi eserler, esasen *isnadı* tetkik etmek amacıyla hadis râvîlerini, tanımada çok önemlidir. Bkz. Christopher Melchert, "Bukhārī and early Hadith criticism", *Journal of the American Oriental Society* 121 (2001), 7-19, özellikle 12.

[28] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 383-94.

[29] A.g.e., 394.

[30] eş-Şâfiʿî, *Cimâʿu'l-ʿilm*, 13-4.

ayetlerden alıntı yapmıştır: "Şahitliklerine razı olacağınız [şahitler tutun...] (2:282)", "İçinizden âdil iki kişiyi şahit tutun (65:2)" ve "...içinizden adâlet sahibi iki kişinin hüküm vermesi için... (5:95)."[31] eş-Şâfiʿî bu ayetlere dayanarak şahitliği kabul ettikleri aynı temelde âhâd rivayetleri kabul etmenin alimler üzerine bir görev olduğunu ileri sürmüştür.[32]

İlk dönem Muʻtezilîlerin hadis ravilerini değerlendirmenin, şahitlikleri değerlendirmeyle eşdeğer olduğu fikrini desteklemesi muhtemeldir. Muʻtezilî fakih İbrâhim b. 'Uleyye'den (ö. 218/833), rivayetin şahitlikle eşdeğer olduğu nakledilmiş ve en az iki kişi tarafından nakledildiği takdirde âhâd hadis rivayetlerinin kabul edileceği belirtilmiştir.[33] Ahmed eş-Şemsi, İbrâhim b. 'Uleyye'nin eş-Şâfiʿî'nin kendisiyle münazaralarda bulunmasının muhtemel olduğunu göstermiştir.[34] Ebû 'Alî el-Cubbâ'î'den (ö. 303/915-16) 'iki güvenilir kişi tarafından nakledilen bir hadis rivayeti makbuldür; ancak güvenilir bir kişi tarafından nakledilen rivayetin, sahabe tatbikatı, *ictihad* (kişisel muhakeme) ya da alimlerin uygulamaları tarafından desteklenmelidir' dediği nakledilmiştir.[35] Ayrıca âhad hadis rivayetlerinin *isnad* temelinde değil, yalnızca Kur'ân, icmâ ve akıl temelinde kabul edilebileceğini ileri sürmüştür.[36]

eş-Şâfiʿî hadis rivayetinin tek bir râvî ile kabul edilebileceği konusunda ısrar ederken rivayet ve şahitlik arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinde durmuştur.[37] Daha sonra eş-Şâfiʿî uydurma rivayetlerin ciddi etkilerine karşı uyararak, uydurma bilginin nakliyle ilgili rivayetlerden bahsetmiştir.[38] Dolayısıyla, *isnad* zincirinde yer alan herkesin adâleti belirlenmedikçe, bir hadis rivayeti kaydedilmemelidir.[39]

> Çoğu durumlarda, birkaç hadis rivayetleri dışında, kişi hadis rivayetlerinin doğruluğunu veya uydurma olduğunu, muhbirinin sıdk ve yalancılığıyla ulaşmaktadır. Bu gibi durumlarda, gerçeklik veya uydurma, muhbirinin kabul edilemez bir şeyi rivayet ettiğinde

[31] A.g.e., 41. Ayrıca bkz. *İhtilâfu'l-ḥadîs.* eş-Şâfiʿî aynı ayeti kendi ifadeleriyle şöyle söyleyerek aktarmıştır: "Ve [Allah] şahitlerin adil ve [şahitler olarak] da bizleri rıza göstermesini şart koşmuştur" (eş-Şâfiʿî, *İhtilâfu'l-ḥadîs*, 6).

[32] A.g.e., 5-8, 4.

[33] es-Suyûṭî, *Tedrîbu'r-râvî*, 1:72.

[34] Ahmed eş-Şemsi, *The canonization of Islamic law: a social and intellectual history* (New York, 2013), 55-63. İbn ʿUleyye'nin eş-Şâfiʿî ile ilgili tartışmaları için bkz, el-Hâṭîb el-Bağdâdî, *Târîhi Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Maʻrûf, 17 cilt (Beyrut, 2001), 6:512-4.

[35] Ebu'l-Ḥusayn el-Baṣrî, *el-Muʻtemed fî uṣûlu'l-fıkh*, thk. Muḥammed Ḥumeydalla vd., 2 cilt. (Dımeşk, 1964), 2:622.

[36] el-Kâdî ʿAbdulcebbâr, *Faḍlu'l-iʻtizâl ve ṭabakâtu'l-muʻtezile*, thk. Fuʾâd Seyyid (Tunus 1974), 289. Ayrıca bkz. Racha El-Omari, "Accommodation and resistance: classical Muʻtazilites on Hadith", *Journal of Near Eastern Studies* 71 (2012), 246.

[37] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 372-4.

[38] A.g.e., 394-9.

[39] A.g.e., 398.

ya da daha sahih ve daha doğru olduğu görünen bir şeyle çelişen bir rivayeti aktardığında anlaşılabilir.[40]

Bu nedenle, çoğu durumda münekkid, bir hadis rivayetinin sıhhatini belirlemek için muhbirlerinin güvenilirliğine veya bunların eksikliğine dayanmalıdır. Birkaç özel durumda, eğer râvî muhtemelen doğru olamayacak veya daha güvenilir kaynaklarla çelişecek bir şey aktarırsa, hadis rivayetinin uydurma oluşu tespit edilebilir.

Âhâd hadis rivayetlerinin sıhhatini destekleyen rivayetlerin listesini müteakip,[41] eş-Şâfiʿî, bir münekkidin, kendisiyle ilgili âhâd hadis rivayetini doğrulamak için başka bir rivayet tariki talep etmesine izin verilebilecek örnekleri belirtmiştir. Birincisi, bir önlem olarak, iki râvînin naklinin bir kimseninkinden daha güçlü olduğu için bunu yapabilir.[42] İkincisi, râvî, münekkkid tarafından bilinmiyor olabilir, bu durumda münekkid hadis rivayetini doğrulamak için tanınan bir râvînin rivayetini gerekli görebilir.[43] Hadis rivayetleri yalnızca durumu bilinen râvîlerden kabul edilmek zorunda olduğu için, tanınmayan bir kimseden (*mechul*) nakledilen bir hadis rivayeti reddedilir.[44] Üçüncüsü, münekkid, râvîyi güvenilir olarak kabul etmeyebilir, bu durumda onun hadis rivayeti makbul bir kaynaktan elde edilinceye kadar reddedilir.[45] Âhâd bir hadis rivayetini reddetmek, ancak münekkid kendisine aykırı bir hadis rivayetine sahipse ve ikincisinin kaynağı söz konusu hadis rivayetinden daha güvenilir olduğunda reddedilebilir.[46] Dahası, münekkid, nakleden kişiyi veya *isnad* zincirinde onun üstündeki kimseyi, rivayetinde zâbıt veya güvenilir olmadığını düşünürse reddedebilir.[47] Son olarak, hadis rivayetinin iki muhtemel anlamı varsa, münekkid, bir yorumu diğerine tercih ederek kabul edebilir.[48] Kısacası, âhâd hadis rivayetleri, otoritesi Kur'ân ve ittifak edilmiş sünnetten daha az bağlayıcı olsa da, birden çok râvî tarafından nakledilen hadis rivayetleriyle aynı şekilde muamele edilmelidir.[49]

Munkatı hadis rivayetlerinin bağlayıcı olup olmadığı sorusu üzerine eş-Şâfiʿî şöyle söylemiştir:

[40] A.g.e., 399.

[41] eş-Şâfiʿî âhâd hadis rivayetinin doğruluğunu tartışmasına 71 sayfa ayırmıştır (*er-Risâle*, 401-71). Ayrıca bkz. eş-Şâfiʿî, *İhtilâf*, 8-21.

[42] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 433.

[43] A.g.e., 433.

[44] A.g.e., 434.

[45] A.g.e.

[46] A.g.e., 458.

[47] A.g.e.

[48] A.g.e., 459.

[49] A.g.e., 461.

> Kopuk (*munkaṭı'*) hadis rivayetlerinin, çeşitli [türleri] vardır. [Hz.] Peygamber'in sahabesini gören ve munkatı bir rivayetle [Hz.] Peygamber'e bir hadis rivayeti nisbet eden bir tabii aşağıdaki hususlara göre değerlendirilmelidir: Yapılan değerlendirmelerden biri, onun *mürsel* (kopuk)[50] hadis rivayetlerini araştırmaktır. Eğer güvenilir râvîler (*ḥuffâẓ*) de [Hz.] Peygamber'e ulaşan tam bir isnadla benzer bir anlamı rivayet ederse, bu, söz konusu tabiinin kabul ettiği kişilerin güvenilir ve zâbıt olduğunun bir göstergesidir. Bununla birlikte, *mürsel* bir hadis rivayetini naklediyorsa ve [onun rivayeti] tam bir isnadla onu rivayet eden başkaları tarafından desteklenmiyorsa, halihazırda açıklandığı gibi onun *[hadis] versiyonu kabul edilebilir. Bununla birlikte böyle bir durumda *mürsel* versiyonlarının, kabul ettiği kişiler dışındaki güvenilir ravilerin *mürsel* versiyonlarıyla desteklenip desteklenmediği araştırılmalıdır. Eğer böyle bir rivayet bulunursa, o zaman [yukarıda bahsedilen] bu ilk durumdan daha zayıf olmasına rağmen, onun *mürsel* hadis rivayetini güçlendiren bir göstergedir. Ancak böyle bir rivayet bulunmazsa, [Hz.] Peygamber'in bazı sahabesinden hangi görüşlerin nakledildiği araştırılır. Böyle bir düşüncenin, [Hz.] Peygamber'den nakledilen şeye uygun olduğu tespit edilirse, söz konusu tabiinin bu tür rivayetleri güvenilir bir kaynaktan aldığının göstergesidir. [Güvenilirliğin] bir başka göstergesi de birçok alimin [Hz.] Peygamber'den [kopuk bir şekilde] nakledilenlerle tutarlı hükümler verdiğinin tespit edilmesidir. Diğer bir husus, onun rivayette bulunduğu kimselerin ismini verip vermemesi ve tanınmayan veya rivayetleri münker olan kimse veya kimselerin ismini vermemesidir. Bu değerlendirme, râvînin naklettiklerine ilişkin onun güvenilirliğiyle ilgili çıkarımlarda bulunmak için kullanılabilir. Ayrıca râvînin imamlardan biriyle ortak bir hadis rivayetine sahip olması durumunda, onunla çelişmemesi gerektiği, ancak onunla çelişmesi durumunda, [hadis rivayet] versiyonun [imamlarınkinden] daha kısa (*anqaṣa*) olduğu tespit edilirse,[51] öyleyse bu, onun hadis rivayetinin kaynağının güvenilir olduğunun bir göstergesidir.[52]

eş-Şâfiʿî, râvînin *mürsel* hadis rivayetinin bu şartları yerine getirememesi durumunda, hadis rivayetinin olumsuz yönde etkilendiği ve kabul edilemeyeceği sonucuna varmıştır.[53] eş-Şâfiʿî *mürsel*

[50] eş-Şâfiʿî ve Müslim, '*mürsel*' ve '*munqaṭi*' terimlerini *isnad* zincirlerindeki herhangi bir tabakada düşen zincire sahip munkatı hadis rivayetini göstermek için kullanmışlardır.

[51] "...ve yekûnu iza şerike *aḥaden mine'l- ḥuffâẓi lem yuhâlif; fe in hâlefehu, vucide ḥadîsuhu enkaṣa, fî hâzihi delâ'ilu 'ala ṣıḥḥati mahreci ḥadîsihi* (eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 463). Enkasa kelimesi 'hatalı' ve 'daha kısa' anlamlarına gelmektedir, kelimenin bağlamı ilk anlamı desteklemektedir. Arapça şu manayı ifade etmektedir; eğer bir râvînin hadis rivayet versiyonu daha kısa ve imamlarınkinden daha az bilgi içeriyorsa, onun verdiği haber güvenilir bir kaynaktandır, çünkü imamların versiyonu daha fazla detay içermektedir ve bahsi geçen râvî şüpheye düşülecek yeni herhangi bir bilgi vermemektedir.

[52] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 461-3.

[53] A.g.e., 464.

hadis rivayetinin belirli şartlar altında ve sadece [Hz.] Peygamber'in sahabesiyle görüşen tabiinden kabul edilebileceğini iddia etse de, şüphenin bertaraf edilemeyeceğini itiraf etmiştir. Bu nedenle, böyle bir rivayetin, muttasıl *isnad*lı hadis rivayetlerinden daha az bağlayıcı olacağını savunmuştur.[54] Rivayetteki inkıta, hadis rivayetinin, isimlendirilmesinin güvenilir olmadığı düşünülen birinden alınmış olabileceği anlamına gelir.[55] Ayrıca *mürsel* hadis benzer versiyonlarla desteklenmiş olsa bile, kaynağı aynı olabilir ve dolayısıyla isimlendirilmesi münker olabilir.[56] Râvî, sahabenin düşüncelerinin veya bazı alimlerin fıkhi hükümlerini [Hz.] Peygamber'in düşüncesinden kaynaklandığını, bu nedenle *[rivayeti], *[Hz. Peygamber'e] nisbet etmiş olduğunu varsaymış olabilir.[57] Son olarak *mürsel/munqaṭiʿ* hadis rivayetleri sadece tabiinin büyüklerinden kabul edilebilir.[58]

Risâle, ihtilaflı hadis rivayetlerini geniş bir şekilde ele alan uzun bir bölüm içermektedir. eş-Şâfiʿî, sahih hadis rivayetlerinin birbiriyle tutarlı olması gerektiğini iddia eder, çünkü peygamberlik öğretileri birbirine muhalif olamaz. Ancak, sahih hadis rivayetlerinin çeşitli nedenlerden dolayı ihtilaflı olduğu görülebilir. Birincisi, bir hadis rivayeti diğerini neshedebilir.[59] *İhtilâfu'l-ḥadîs*'e göre, nesh, yalnızca, bir hadis rivayeti, rivayeti işiten kişiden gelen bir söz veya kitleler (*el-ʻâmme*) ya da bir hadis rivayetinin diğerinden sonra geldiğinin kanıtı olabilecek kronolojik bir değerlendirme yoluyla bilinebilir.[60] İkincisi, ihtilaf ya eksik rivayetten ya da bir râvînin hatasından kaynaklanıyor olabilir.[61] Her durumda münekkid, iyice bir incelemeyle tearuzu netleştirebilir ve ihtilafı uzlaştırabilir.[62] Üçüncüsü, iki hadis rivayeti açıkça bir ihtilaf içindeyse, onlardan birinin daha sahih olması gerekir;[63] çünkü o, Kur'ân ve diğer hadis rivayetleriyle uyumludur. Bu durumda, bu kaynaklar tarafından desteklenen hadis rivayeti kabul edilir.[64]

eş-Şâfiʿî burada *isnad* tetkiki dışındaki başka yöntemleri özetlemiştir. *Risale*'de eş-Şâfiʿî, kendisinin ve muhalifinin metodolojisine göre, iki hadis rivayetinin çelişkili olması durumunda bunlardan Kur'ân, sünnet, sahabe tatbikatı, uzlaşma (*icmâ'*) veya analojik akıl yürütme (*kıyâs*) ile daha

[54] A.g.e.

[55] A.g.e.

[56] A.g.e.

[57] A.g.e., 465. eş-Şâfiʿî sahabe ve tabiunun fikirlerini [Hz.] Peygamber'e nisbet etme uygulamasına işaret etmiştir. Bu fenomen ile ilgili bkz. Jonathan A.C. Brown, "Critical rigor vs. juridical pragmatism: how legal theorists and Hadith scholars approached the back-growth of *isnād*s in the genre of *ʿilal al-ḥadīth*", *Islamic Law and Society* 14:1 (2007), 1-41.

[58] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 465.

[59] A.g.e., 212-3. eş-Şâfiʿî nesh uygulamasında sünneti Kur'n ile mukayese etmektedir (Kur'ân, 2:106). Böylece bir hadis rivayeti diğerini neshedebilmektedir.

[60] eş-Şâfiʿî, *İhtilâf*, 40-1.

[61] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 216.

[62] A.g.e. İhtilaflı hadis rivayetleri için bkz. 'Abdullâh b. Kuteybe, *Kitâbu teʾvîli muhtelifi'l-ḥadîs: fi'r-red ʿalâ aʿdâʾ ehli'l-ḥadîs ve-l-cemʿ beyne'l-ahbâr elletî iddeʿav ʿaleyhâ et-tenâkuḍ ve-l-ihtilâf*, thk. Muḥammed Zührî en-Naccâr (Kahire, 1966).

[63] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 216.

[64] A.g.e., 216-7.

iyi kanıtlanmış olan veya *isnad* zincirleri ile tutarlı olan *[rivayetin] kabul edileceğini söyleyen bir muhatabla yapılan bir tartışmayı anlatmıştır. Muhatabı da bunu, 'söylediğimiz şey budur' diyerek tasdik etmiştir.[65] Bu ilk beş prensip Mu'tezilî hadis tenkidinin temelini oluşturmaktadır. Bir hadis rivayetinin kabul edilmesi için bu ilkelere muhalif olmaması gerekir.[66] eş-Şâfiʿî, bir rivayetin sahabe tatbikatıyla tutarlı olması gerektiği ilkesini reddetmiştir.[67] *İhtilâfu'l-ḥadîs*'inde de bu ilkeye karşı olduğunu savunmuştur:

> Bir hadis rivayeti [Hz.] Peygamber'den sika [râvîler] tarafından rivayet edilirse, yeterince sahih olmuş olur. Bir rivayeti sadece [Hz.] Peygamber'in bazı sahabesiyle ittifak halinde olduğu için sahih kabul edemeyiz ve bazı sahabenin uygulamalarından farklı olduğu için de reddedemeyiz. Bunun nedeni, sahabenin ve tüm Müslümanların [Hz.] Peygamber'in kararına (*emir*) ihtiyaç duymaları ve onu takip etme gereksimi içinde olmalarıdır. Onların [yani sahabe], [Hz. Peygamber'den] naklettiklerine göre söyledikleri şeyin sıhhatini güçlendiremez veya ona muhalif olarak söyledikleri güvenilir [râvîler] tarafından nakledilenleri zayıflatamaz. [Hz. Peygamber'in] emrini yerine getirmeleri kendilerine ve insanlara zorunludur.[68]

eş-Şâfiʿî, sahabe uygulamasının, sahabe öyle söylemediği sürece, [Hz.] Peygamber'in bir rivayetine dayanması gerektiğinin iddia edilemeyeceğini de eklemiştir. Böyle olmazsa, bu uygulama, sadece sahabenin kendi görüşü olarak aktarılabilir.[69]

Cimâ'u'l-'ilm'de eş-Şâfiʿî, bir alimin Kur'ân, sünnet ve icmâ olmaksızın bir fikir söyleyemeyeceğini iddia ettiği, muhatabıyla yaptığı bir tartışmayı anlatmıştır. Bir kimse güvenilir rivayetler elde etmek için çabalarken, analojiye dayanmadığı sürece, fıkhi tercihlere veya kalbindeki hislere dayanması gerekçe olamaz.[70] eş-Şâfiʿî ayrıca âhâd rivayetlerin sıhhati hakkında tartıştığı alimlerin çoğunun, genel olarak bağlayıcı bir delilin Kur'ân'dan, ittifak edilmiş sünnetten veya insanların üzerindeki ittifakından geldiğini kabul ettiğini bildirmiştir.[71] Ayrıca eş-Şâfiʿî, muhatabının yalnızca mütevâtir rivayetlerin bağlayıcı deliller olduğunu öne sürdüğünü ekler. eş-Şâfiʿî, tevâtüre ulaşmak için gerekli râvîlerin sayısını sorduğunda, muhatabı, yalan üzere birleşme ihtimalini bertaraf

[65] A.g.e., 283-5.

[66] Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî tarafından söylenmiştir. Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî, *Kabûl el-ahbâr ve-ma'rifetu'r-ricâl*, thk. el-Ḥüseynî b. ʿAbdurraḥîm, 2 cilt (Beyrut 2000), 1:17. Ayrıca bkz. el-Umari, "Accommodation", 240-1, 246-7.

[67] eş-Şâfiʿî, *Cimâ'u'l-'ilm*, 35.

[68] eş-Şâfiʿî, *İhtilâf*, 107.

[69] A.g.e., 107-8.

[70] eş-Şâfiʿî, *Cimâ'u'l-'ilm*, 14.

[71] A.g.e., 20.

etmek için dört farklı kişiden rivayet eden, farklı bölgelerden gelen dört kişinin olduğunu söylemiştir. Her ravi tabakasında râvîlerin sayısı en az dört olmalıdır.[72] eş-Şâfiʿî bu şartın yerine getirmenin imkânsız olduğu *[düşüncesini] reddeder ve bu râvîlerin hadis rivayetini tek başlarına aktardıkları için hata yapabileceklerini savunmuştur.[73]

Cimâʿu'l-ʿilm'deki bu tartışmalar, eş-Şâfiʿî'nin bazıları Muʿtezilî Ḥanefîler olan Ehli Rey'in yöntemlerine değindiğini göstermektedir. *İstiḥsân*, bir Ḥanefî hukuk metodolojisidir.[74] Ayrıca eş-Şâfiʿî *İhtilâfu'l-ḥadîs*'te kendisiyle bir Ḥanefî arasında- Ebû Ḥanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencisi el-Kâḍî Ebû Yûsuf 'un (ö. 182/798)- görüşüne işaret eden bir tartışma aktarmıştır.[75] Tevâtüre ulaşmak için gerekli olan râvîlerin sayısı, Muʿtezile'nin bir şartıdır.[76] eş-Şâfiʿî'nin, Muʿtezilî ve Ḥanefî alimlerle tartıştığı, yalnızca çoğunlukla onların metni ele alan hadis tenkid yöntemlerine karşı çıkmadığı, aynı zamanda onları hadis uzmanlarının metodlarına ikna etmeyi amaçladığı da ortaya çıkmaktadır.[77]

Müslim b. el-Ḥaccâc en-Neysâbûrî

Müslim *Ṣaḥîḥ*'inin mukaddimesine kitabının amacını ve metodolojisini ana hatlarıyla anlatan isimsiz bir muhataba hitab ederek başlamıştır. Delillerini desteklemek için [Hz.] Peygamber'in yanı sıra diğer erken dönem otoritelerine kadar dayanan birçok hadis rivayetleri vermiştir.[78] Hadis rivayetlerini ve bu tür rivayetlerin ravilerini üç gruba ayırarak eserinin kriterlerini izah etmiştir.[79] Birinci grup, rivayetlerinde hiçbir kusur bulunmayan, ravileri mutkin ve sağlam olan ve rivayetleri şiddetli ihtilaf ve karıştırmadan uzak kimselerden oluşur.[80] İkinci grup, birinci gruptakilerle aynı itkanla vasıflanamayan güvenilir kişiler tarafından nakledilen hadis rivayetlerini içermektedir.[81] Üçüncü grup, müttehem sayılan râvîler, hadis alimlerinin çoğunluğu tarafından münker olduğu

[72] A.g.e., 32-3.

[73] A.g.e., 33-5.

[74] *İstiḥsân ile ilgili olarak bkz.* Satoe Horii, "Judicial authority and private person in Ḥanafī legal thought: A Discussion on *Istiḥsān*", *Orient* 40 (2005), 105-23.

[75] eş-Şâfiʿî, *İhtilâf*, 89-93.

[76] El-Omari, "Accommodation", 234.

[77] er-Risâle'nin tartışmalı içeriği için bkz. Norman Calder, "*Ikhtilāf and ijmāʿ in al-Shāfiʿī's Risāla*", *Studia Islamica* 58 (1983), 55-81; George Makdisi, "The juridical theology of al-Shāfiʿī: origins and significance of *uṣūl al-fiqh*", *Studia Islamica* 59 (1984), 5-47; Joseph Lowry, *Early Islamic legal theory: the Risāla of Muḥammad b. Idrīs al-Shāfiʿī* (Leiden 2007), 6. bölüm.

[78] Juynboll Müslim'in mukaddimesini tercüme ederken, metni zaman zaman yanlış yorumlamıştır. Örneğin, '*sümme innâ in şâʾe Allâhu mubtediʾūna fî tahrîci mâ seʾelte ve-teʾlîfihi ʿalâ şerîṭatin sevfe ezkuruhâ leke*' (Muslim, *Ṣaḥîḥ*, 4). Juynboll, bu ifadeyi, gizli muhatab Müslim'in kitabını derlemeye girişmesi belli şartları kabul etmelidir, şeklinde anlamıştır. Juynboll, "Muslim's introduction,", 266. Ancak metin, Müslim'in kitabını belli bir metodolojiye göre derlediği anlamında kullanılmıştır.

[79] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 5.

[80] A.g.e.

[81] A.g.e.

bilinenler veya rivayetleri hatalı olan kişiler tarafından nakledilen hadis rivayetlerinden oluşmuştur.[82] Müslim bu kategoriye giren hadis rivayetlerini almamaya yemin etmiştir.

Ṣaḥîḥ'e benzer şekilde *Kitâbu't-temyîz*'in mukaddimesi, Müslim'den kendisine hadis tenkid uzmanlığını açıklamasını istediği görünen isimsiz bir muhatabı ele almaktadır.[83] Bu kısa mukaddimede, Müslim, *Ṣaḥîḥ*'inde tartıştığı râvîlerin sınıflamasını yinelemiş ve güvenilir ravileri güvenilir olmayanlardan ayıran hususları açıklamıştır. Bu kısa mukaddimeden sonra hadis rivayetinde doğruluğun önemini vurgulayan ve güvenilir olmayan rivayetleri nakletmeye karşı uyarının yer aldığı rivayetlerin bir listesi bulunmaktadır.[84]

Müslim'e göre bir râvînin münker hadis rivayetinin temel özelliği, rivayetinin güvenilir ve zâbıt olarak kabul edilen kimselerin rivayetlerine muhalif olması veya hemen hemen hiç uymamasıdır. Hadis rivayetlerinin çoğu bu türdense, o zaman rivayetleri reddedilir.[85] Müslim, hadis uzmanlarının rivayetinin diğer güvenilir ravilerle uyumlu olduğu biliniyorsa, tek bir kişinin âhâd rivayetini kabul ettiğini aktarmıştır.[86] Öyleyse, akran ravileri tarafından nakledilmeyen daha fazla bilgi eklerse, o zaman onun eklemesi (*ziyâdesi*) kabul edilir.[87] Müslim'in *Kitâbu't-temyîz*'de vurguladığı gibi, ziyadeyi kabul etmenin nedeni, daha fazla bilgi ekleyen sika bir râvînin şahitliğinin diğerlerinden daha sağlam olan anılara sahip olan birinin şahitliğine benzemesidir.[88] Bununla birlikte, eğer bir râvî İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) Hişâm b. ʿUrve (ö. 146/763) gibi meşhur alimlerden yerleşik öğrencilerinin hiçbirinin bilmediği hadisleri naklediyorsa[89] ve bu râvînin öğrencilerin sahip olduğu aynı güvenilir hadis rivayetlerini naklettiği bilinmiyorsa, böyle bir râvînin hadis rivayetleri kabul edilemez. Bunun nedeni, önde gelen alimlerin hadis rivayetlerinin hadis uzmanları tarafından iyi bilinmesi ve ortaklaşa *[rivayet edilmesidir] ve râvînin bu alimlere yanlış ifadeler nisbet etmesi mümkündür.

---

[82] A.g.e., 7.

[83] Müslim, *et-Temyîz*, 169-70.

[84] A.g.e., 172-5.

[85] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 7.

[86] A.g.e. '*...an yekûne kad şâreke's-sikâti mine'l-ehli'l-ʿilmi ve-l-ḥıfẓi fî baʿḍi mâ ravev ve-emʿane fî zâlike mine'l-muvâfakati lehum.*' Juynboll bu metni, '[bu râvî] bütün çabalarını kendi hadislerini (hadis rivayetlerini) onlarınkiyle uyumlu hale getirmeye çalışmak için uğraşmak zorundaydı' şeklinde tercüme etmiştir. (Juynboll, "Muslim's introduction", 269). Juynboll'un tercümesine göre, bu râvî diğer râvîlerle mutabık olmaya çalışmalıdır. Ancak Müslim'in ifadesi; münekkid, böyle bir râvînin hadis rivayetlerini incelemek ve diğer râvîlerin rivayetleriyle uyumlu ise onları kabul etmek zorundadır anlamına gelmektedir.

[87] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 7. Müslim'in bu kurala bir kayıt daha eklediği görülmektedir: Rivayette hatalarıyla bilinmeyen sika râvîlerden ziyadeler kabul edebilir. (*et-Temyîz*, 189).

[88] Müslim, *et-Temyîz*, 199. Bkz. el-Buhârî de sika râvîlerden ziyadeleri kabul etmektedir (el-Buhârî, *Ṣaḥîḥ*, thk. Muḥammed Fuʾâd ʿAbdulbâkî vd., 4 cilt [Kahire 1980], *Kitâb* 24: *Bâb* 55, 56).

[89] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 7. '*...ve-ḥadîsuhumâ ʿinde ehli'l-ʿilmi mebsûṭun müşterekun*'. Juynboll bunu 'Her ikisinden gelen hadisler yayılmış ya da [en azından] alimlerin [tarafından oluşturulan koleksiyonlarla] uyumludur (Juynboll, "Muslim's introduction," 269-70). Metin, onların hadis rivayetlerinin yaygınlık kazandığını ve hemen hemen bütün hadis alimleri tarafından kullanıldığını ifade etmektedir.

> Hadis ekollerinin bazı kurallarını ve onların yöntemlerini takip etmek isteyenler ve bu [amaç] için kutsal rehberlik ala[bilecekler] için onun uzmanlarını açıkladık. Muallel hadis rivayetlerinden bahsedildiğinde, bir takım yorum ve açıklamaların uygun olduğu yerlerde bu kitaptaki [bazı] bölümlere yorum ve açıklamalar ekleyeceğiz.[90]

Müslim, hadis uzmanlarının metodlarını öğrenmeye istekli olanlar için hadis tenkid kurallarını açıklama amacından bahsetmiştir. Müslim'in kitabın diğer yerlerinde başka kuralları tartışıp tartışmadığını tespit etmek için *Ṣaḥîḥ*'i inceledim, ancak yalnızca birkaç hadis rivayetiyle ilgili bazı illetlerin açıklamalarına yer vermiştir.

Müslim hadis alimleri olarak nitelendirdiği ve hadislerin toplanmasında ve nakledilmesinde bazı uygunsuz yöntemler kullanan bazı hadis müdevvinlerinin uygulamalarını eleştirmektedir:

> Zayıf ve reddedilen (*münker*) hadis rivayetlerini toplamaktan kaçınmaları gerektiğini [ihmal etmişlerdir][91] ve kendilerini sıdk ve güvenilirlikleriyle bilinen sika [râvîler] tarafından nakledilen sahih ve meşhur hadis rivayetleriyle sınırlamamışlardır. Onların bilgisine ulaştıktan [sonra] bile [bu işte ısrar etmişlerdir] ve kendi sözleriyle [hadiste ehliyetsiz] olan cahil insanlara aktardıklarının çoğunun münker olduğunu ve rivayetlerinin Mâlik b. Enes [ö. 179/795], Şuʿbe b. el-Ḥaccâc [ö. 160/777?], Süfyân b. ʿUyeyne [ö. 198/814], Yaḥyâ b. Saʿîd el-Kaṭṭân [ö. 198/813], ʿAbdurraḥmân b. Mehdî [ö. 198/814] ile diğer imamlar gibi hadis imamları tarafından tenkid edilen rivayetler olduğunu doğrulamışlardır.[92]

Müslim, [Hz.] Peygamber'e hatalı olarak nisbet edilen ve erken dönem hadis tenkid uzmanları tarafından ehliyetsizliği tespit edilen kimselerden gelen çok sayıda râvî tarafından toplanan hadis rivayetlerinin yayılmasını tenkid etmiştir. Zayıf ve mechul *isnad*lı münker hadis rivayetleri yayma uygulmasının *Ṣaḥîḥ*'ini derlemesinde itici bir güç olduğunu ifade etmiştir.[93] O şöyle eklemiştir:

---

[90] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 8.

[91] '*...fîmâ yelzemuhum min ṭarḥi'l-aḥâdîsi'd-ḍaʿîfe ve-l-rivâyâti'l-münkere*.' Juynboll bu cümleyi 'onlar [belli] hadislerin zayıf ve *münker*lik [özelliklerine] göz yumdular'. Bir dipnotta da Arapça cümlenin lafzi manasının şöyle olduğunu açıklamaktadır: 'onlar zayıf ve münker hadisleri önemsemediler' (Juynboll, "Muslim's introduction," 270). Ancak bu cümlenin manası, bu müdevvinler zayıf ve münker hadis rivayetlerinden kaçınmalıdırlar, şeklindedir.

[92] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 8.

[93] A.g.e.

> Sahih ve zayıf rivayetler arasında ve sika ve müttehem râvîler arasında ayrım yapmayı bilen herkesin görevi, yalnızca onun kaynaklarının sağlam ve râvîlerinin güvenilirliğini[94] bildiği rivayeti nakledeceğini bilmesidir. Müttehem râvîlerin veya aşırı bidatçıların tüm rivayetlerinden kaçınmalıdır. (*el-muʿânidîne min ehli'l-bideʿ*).[95]

Müslim'e göre, râvîler ve müdevvinler, güvenilir kaynaklardan, yalnızca güvenilir hadis rivayetlerini nakletmeli ve toplamalı, kaynağı şüpheli olan veya muhbirleri güvenilir olmayan tüm hadis rivayetlerini atmalıdırlar. Onun düşüncesi, bidatta ısrarcı olanların hadis rivayetlerinin kaydedilmemesidir. Bununla birlikte, *Ṣaḥîḥ* şârihleri arasında, Müslim'in kendisi doktrinlerini savunan gruplardan rivayette bulunduğu, ancak akidelerini destekleyen hadis rivayetlerini nakletmediğiyle ilgili küçük bir anlaşmazlık bulunmaktadır.[96] 'Aşırı bidatçiler'in, kendi düşüncelerini destekleyen bilgiler nakleden kimseleri ifade etmesi muhtemeldir. Müslim *Kitâbu't-temyîz*'de bir Mürci'î tarafından nakledilen bir hadis rivayet versiyonunu reddetmiştir, çünkü onun ziyadesi, kendi düşüncesini desteklemektedir.[97] en-Nevavî, eş-Şâfiʿî'nin şahitliklerini kendi taraftarlarının lehine tahrif edenler dışında, bir kimsenin şahitliğini kabul ettiğini bildirmiştir.[98] *[eş-Şâfiʿî'nin] hadis rivayetini sıklıkla şahitlikle karşılaştırdığı gerçeği, bunu eş-Şâfiʿî'nin görüşü olarak değerlendirmek için yeterlidir. Keza eş-Şâfiʿî'nin sahte alimlerin güvenilir olmayan hadis rivayetlerini topladıklarını ve bu rivayetlerin fıkhi görüşlerini destekleyip desteklemediğine dayanarak güvenilir olanları da attıklarını eleştirdiğini dikkate alınız.[99]

> Bu bağlamda söylediklerimizin [bizim] yükümlülüğümüz olduğunun delili[100] Allah'ın şu sözleridir: "Ey iman edenler, size bir fâsık haberler getirirse, önce onun doğruluğunu

[94] Juynboll '*es-sitârete*' kelimesini '*günahlara karşı korunma*' olarak tercüme etmiştir. (Juynboll, "Muslim's introduction," 270). "Güvenilirlik" kelimesi daha makuldür. Şayet bir kişi *mestûru'l-ḥâl* ise onun itibarıyla ilgili ona zarar veren hiçbir şeyi bilmiyoruz demektir. "Günahlara karşı korunma" deyimi ise hatasızlığa (*işmet)* işaret edebilir, bu da hadis râvîlerinin bağlamına uygun düşmemektedir. Ayrıntılı bilgi içi bkz. Muḥammed b. Manẓûr, *Lisânu'l-ʿarab*, 15 cilt (Beyrut 1955-6), 4:343-4, *satara* kelimesi altında.

[95] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 8.

[96] Kâfî, *Menhecü'l-imâmi'l-Buhârî*, 105.

[97] Müslim, *et-Temyîz*, 198-200. Sünni toplumdan mezheplerin dışlanması üzerine bkz. Christopher Melchert, "Sectaries in the Six Books: evidence for their exclusion from the Sunni community", *Muslim world* 82:3-4 (1992), 287-95.

[98] en-Nevavî, *Ṣaḥîḥi Müslim bi-şerḥi'n-Nevavî'l-müsemmâ el-minhâc şerḥi ṣaḥîḥi Müslim b. el-Ḥaccâc*, thk. Halîl Meʾmûn Şîḥâ, 18 cilt (Beyrut 1995), 1:21.

[99] eş-Şâfiʿî, *er-Risâle*, 466-7.

[100] '*Ve'd-delîlu ʿalâ enne'l-lezî kulnâ huve'l-lâzimu dûne mâ hâlefehu kavlu'l-lâhi ....*' Juynboll bunu 'bu konuda söylediklerimizin delili, Allah'ın sözlerinden bahsetmemekle açıkça kendini göstermektedir' olarak tercüme etmiştir (Juynboll, "Muslim's introduction," 271). Onun tercümesi doğru değildir.

araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz (49:6)" ve "Şahitlerden razı olacağınız [...şahitler çağırın...] (2:282)", "İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi şahit tutun (65:2)." Zikrettiğimiz ayetler fâsık kişilerden gelen hadis rivayetlerinin reddedilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.[101]

eş-Şâfiʿî gibi, Müslim de hadis rivayetlerinin nakini fıkhi meselelerde şahitlik etmesiyle karşılaştırmış ve Kur'ân ayetlerini, hadisin şahitlik gibi yalnızca adil insanlardan alınması gerektiği yönündeki düşüncesini desteklemek için kullanmıştır. Güvenilir bir râvînin açık bir niteliği olarak kişisel adâletin önemine yapılan bu vurgu, Müslim'in 'güvenilirlik' terimini her ne zaman kullandığında, rivayetteki güvenilirlik ve doğruluktan niçin bahsettiğini göstermektedir. Müslim'in kendi analizleri büyük ölçüde *isnad* karşılaştırmasına dayanmaktadır, ancak erken dönem otoriteleri tarafından râvinin güvenilirliğiyle ilgili yapılan değerlendirmeleri de kabul etmektedir. Bu münekkidler kendilerine *isnad*-tetkiki uygulamış olabilir veya söz konusu râvîlerle görüşmüş olabilirler.

eş-Şâfiʿî ve Müslim, şahitlik ve rivayet arasındaki mukayeselerinde aynı iki ayeti ifade etmelerine rağmen, amaçları farklıdır. Her ikisi de hadis rivayetinin önemi üzerinde durmuş, ancak eş-Şâfiʿî âhâd rivayetlerin, adil bir veya iki kişinin şahitliğini kabul etmek alimler tarafından kullanılan aynı prensipte kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Müslim, râvî tenkidinin dinin naklini korumak için hadis uzmanlarının bir görevi olduğunu savunmuştur. Bir münekkidin hadis rivayetlerini incelemesi gerektiğini ve yalnızca güvenilir râvîlerden gelen rivayetleri kabul edebileceğini savunarak, dürüst seleflere iftira atma olarak râvi tenkidine karşı çıkan alimlere cevap vermiştir.[102] Amaçtaki bu farklılık, kronolojik bir gelişimi göstermektedir. eş-Şâfiʿî, hadis temelli fıkhi düşünceyi savunmuş ve bu nedenle muhaliflerini hukukta hadisin üstünlüğüne ikna etmeyi amaçlamıştı. Müslim, uydurma hadis literatürünün yayılmasıyla ilgilenmişti ve bu nedenle, sahihi güvenilir olmayandan ayırmalarının hadis uzmanlarının dini bir görevi olduğunu ve bunun yalnızca vasat bir râvî tenkidiyle mümkün olduğunu vurgulamıştır. Müslim uydurma hadis rivayetlerini [Hz.] Peygamber'e nisbet etmenin vehametini izah etmek için hadis rivayetlerinden bahsetmiştir.[103] Ayrıca, *isnad* sisteminin önemini vurgulamak ve erken dönem münekkidlerinin hadis tenkid tekniklerini göstermek için erken dönem otoritelerine ve münekkidlerine nisbet edilen rivayetlerin listesini sunmuştur.[104] Hadis râvîlerinin kusurlarını açığa çıkarmak zaruridir, çünkü onlar inançla ilgili bilgileri nakletmişlerdir.[105]

[101] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 9.

[102] Müslim, *et-Temyîz*, 169-70.

[103] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 9-11.

[104] A.g.e., 12-27.

[105] A.g.e., 28.

> Eğer böyle bir [malzemenin] râvîsi, doğal olarak dürüstlüğe ve doğruluğa eğilimli değilse ve onu tanıyan biri ondan rivayet etmeye kalkışır ve onu tanımayanlara başka bilgi vermezse, o zaman [bu ikinci râvî] bunu yaparken günah işler ve Müslümanların çoğunu aldatmış olur. Bu tür rivayet, hiçbir aslı olmayan uydurmalar olabilir, oysa sika ve makbul râvîler tarafından nakledilen sahih [hadis-] rivayetleri o kadar fazladır ki, sika ve makbul olmayanlar tarafından nakledilen malzemelere başvurmaya mecbur bırakmaz.[106]

Müslim zâbıt ve güvenilir olmadıklarını bilmesine rağmen, zayıf ve mechul *isnad*lara dayanan bazı râvîlerin uygulamasını kınamıştır.[107] Müslim, bu uygulamayı eleştirirken, bu müdevvinlerin bu tür hadis rivayetleri nakletmesinin ve onlara güvenmesinin tek sebebinin, kendilerini büyük sayılarda hadis rivayetleri bilen büyük müdevvinler ve derleyiciler olarak gösterme heveslerinin olduğunu ileri sürmüştür.[108]

Müslim *isnad* tetkiki yoluyla ihtilaflı hadis rivayetlerini çözüme kavuşturmuştur. eş-Şâfiʿî'nin yaptığı gibi bir uzlaşma teorisi önermese de, neshin varlığından haberdardır.[109] Nesih olduğu tespit edilemezse, *isnad* mukayesesi yoluyla muhalefeti gidermiştir. Daha iyi bir *isnad* veya *isnad*larla desteklenen hadis rivayetini kabul etmiş ve daha düşük nakil zinciriyle gelenleri ise bastırmıştır.[110] Bu fark, eş-Şâfiʿî'nin nazariyelerinin Müslim'inkinden daha ileri olduğunu göstermektedir. Müslim'in fıkhi yorumculuğa olan ilgisizliği kendi sözleriyle açıklanabilir, çünkü hadis çalışmanın, dini saygı ve yükümlülüğün ameliyesi olarak başka bir disiplin çalışmasının üzerinde olduğuna inanmıştır. Bunu *Kitâbu't-temyîz*'de şöyle açıklamıştır:

> Hadis ilmini [çalışma] ve sahih ve münker rivayetleri [ayıklama] bilgisinin özellikle *Ehl-i hadis* için olduğunu biliniz, çünkü onlar ezberleyicidirler ve insanların rivayetleri (*rivâyâtu'n-nâs*) hakkında tek bilgili [alimler grubu]durlar. [Bunun] nedeni inançlarını dayandırdıkları kaynak (*aṣl*), sünnet ve [Hz.] Peygamber'in zamanından günümüze kadar nesilden nesile aktarılan rivayetlerdir (*es-sünen ve'l-âsâru'l-menkûle*). Dolayısıyla geçmiş dönemlerde hadis rivayetlerinin râvîleri olan farklı bölgelerde yaşayan alimleri veya

[106] A.g.e.

[107] A.g.e.

[108] A.g.e.

[109] Müslim'in bir hadis rivayetinin diğerini neshetmesiyle ilgili birtakım durumlardan bahsetmiştir. Örnek için bkz. *Ṣaḥîḥ*, *Kitâb* 3: *Bâb* 22, 24; *Kitâb* 5: *Bâb* 54; *Kitâb* 11: *Bâb* 25; *Kitâb* 13: *Bâb* 25.

[110] Müslim, *et-Temyîz*, 172; ayrıca Müslim'in *isnad* tetkikiyle ilgili örnekler için bkz., 181-7, 190-1.

> hadisleri bilme hususunda onların düşüncelerine (*mezheb*) karşı çıkanlar veya katılmayanlar için bir yol yoktur.[111]

Müslim, yalnızca hadis uzmanlarının hadis tenkid ilmini bildiğini ve bununla birlikte amacı hadis çalışması hakkında bilgi edinmek isteyenler için hadis tenkid ilmini açıkladığını ifade etmiştir.[112] Bu nedenle Müslim'in özellikle hadis çevrelerine hitap ettiği görülmektedir. Eserlerinin başlıkları üzerine yapılan bir araştırma, özellikle hadis, hadis uzmanları ve öğrencileri için yazdığını göstermektedir.

Ṣaḥîḥ'e girişinin son kısmı, râvî ile muhbiri arasında doğrudan lika doğrulanmadan hadis rivayetlerini kabul etmeyen gizli bir münekkide reddiyedir. Bu gizli şahsın kimliği, tartışma konusu olmuştur.[113] Juynboll tereddüt ederek bu sözde hadis münekkidinin Ḥusayn b. ʿAlî el-Kerâbîsî (ö. 245/859?) olduğunu söylemeye cesaret etmiştir, çünkü Müslim'le çağdaştı, hadis alimlerinin birçoğundan daha münekkiddi ve Mu'tezilî düşüncesini benimsemişti.[114] Gerçekten de Müslim'in bu münekkidi açıklaması, el-Kerâbîsî'nin hadis alimleri arasındaki şöhretine uygun düşmektedir. Burada, Juynboll'un doğru olduğunu kanıtlamak için daha fazla delil ortaya koyuyorum. Müslim mukaddimede, bahsi geçen alimin, âhâd hadis rivayetlerinin ilim ifade ettiğini ve amel için bağlayıcı (*ḥuccetun yelzemu bihi'l-ʿamelu*) olduğu fikrini desteklediğine işaret etmektedir. el-Kerâbîsî'den âhâd hadis rivayetlerinin ilim ifade ettiğini ve amel için bağlayıcı olduğunu iddia ettiği nakledilmiştir (*yûcibu'l-ʿilme'z-ẓâhire ve-l-ʿamele cemîan*).[115] Müslim ayrıca bu muhatabının semâ'nın (hadis rivayetlerini işitme) her bir râvî ve muhbiri arasında olmasını isteme nedeninden bahsetmiştir. Müslim bu nedenin -muhbiriyle arasındaki görüşmenin tespit edilememesi yani irsâl (munkatı *isnad*larla hadis rivayet etme) endişesinin- zayıf olduğunu, çünkü *mürsel* hadis rivayetinin hadis

[111] A.g.e., 218.

[112] A.g.e., 218-9.

[113] Muhtemelen Kâḍî ʿIyâḍ (ö. 544/1149) ile birlikte ortaya çıkan geniş ölçüde kabul edilen bir varsayım, Müslim'in eleştirisinde el-Buhârî (ö. 256/870) ve 'Alî b. el-Medînî'nin (ö. 234/849) kastedildiğidir. (el-Kâḍî ʿIyâḍ, *İkmâlu'l-muʿlim bi-fevâ'idi Müslim*, thk. Yaḥyâ İsmâʿîl (Kahire 1998), 1:164). Bu varsayım tartışmalıdır, çünkü bu bilgi hem daha sonraki kaynaklara dayanmaktadır hem de Müslim'in eleştirisinde el-Buhârî'yi kastettiğine dair güvenilir kaynak bulunmamaktadır. Şayet Müslim, el-Buhârî ve el-Medînî'nin isimlerini onlara hürmeten almamış olsaydı, o zaman biz Müslim'in muhaliflerinden yalancı, cahil ve sapkın olarak bahseden katı tutumunu nasıl açıklayacağız? Bu aslında üçüncü/dokuzuncu yüzyılda el-Kerâbîsî'nin hadis meclislerindeki tavrına uymaktadır. Müslim'in kendi çağdaşlarından muhalif olduklarına isim vermeden işaret etme işini takip ettiğini ileri sürmek daha ikna edicidir. Jonathan A.C. Brown el-Buhârî ve Müslim'in otoriteleşmesiyle ilgili olan çalışmasında bu iddiayı aktarmakta, ancak onu kabul etme hususunda tereddüt göstermektedir, Brown, ʿAbdulfettâḥ Ebû Ğudde'nin şu iddiasından bahsetmiştir: Bahsi geçen kişi el-Buhârî olamaz; çünkü onlar yalnıza el-Buhârî'yle 250/864 yılında Nişabur'a geldiğinde görüşmüşlerdir. (ez-Zehebî, *el-Mûkiẓa fî ʿulûmi muṣṭalaḥi'l-ḥadîs*, thk. ʿAbdulfettâḥ Ebû Ğudde [Halep 1984], 122-40); Jonathan A.C. Brown, *The canonisation of al-Bukhārī and Muslim: the formation and function of the Sunni hadith canon* (Leiden, 2007), 82, 119. dipnot.

[114] Juynboll, "Muslim's introduction," 293-4.

[115] Ebû ʿUmer b. ʿAbdilberr, *et-Temhîd li-mâ fi'l-muvaṭṭaʾ mine'l-meʿânî ve-l-esânîd*, thk. Muṣtafa el-ʿAlevî ve Muḥammed el-Bekrî, 24 cilt (Kazablanka, 1867), 1:8.

alimlerinin çoğuna göre bağlayıcı bir delil teşkil etmediğini savunmuştur.[116] el-Kerâbîsî *tedlîs* fenomeniyle de şaşırtmıştır. Günümüze ulaşmayan *el-Müdellisûn* adlı kitabı, Aḥmed b. Ḥanbel (ö. 241/855) dahil olmak üzere birçok alim tarafından tenkid edilmiştir, çünkü muhbirlerinden semaları olmayan bazı önde gelen bazı hadis râvîlerinin, özellikle bir müdellis olarak bilinen Süleymân b. Mihrân el-Aʿmeş'in (ö. 149/766?) itibarını sarsmıştır.[117] Ebu'l -Kâsım el-Kaʿbî (ö. 319/931) *Kabu'l-ahbâr*'ında el-Kerâbîsî'nin hadis ekollerine saldıran kitabından bahsetmiştir. Burada sunulan müşterek kaıtlar göz önüne alındığında, el-Kerâbîsî, büyük olasılıkla Müslim'in mukaddimesinde bahsettiği alimdir.

Müslim, *mürsel* hadis rivayetlerini detaylı olarak tartışmasa da kendisi veya hadis uzmanları tarafından kabul edilmediğini savunmuştur.[118] *[*Mürsel*] terimini *munkaṭıʿ* hadis rivayetlerini ifade etmek için kullanmıştır. Müslim muhalifinin bir râvînin yalnızca *'an* terimini kullanarak muhbirinden işittiğini açıkça belirtmeden her hadis rivayetinin reddedilmesi gerektiğini iddia ettiğini bildirmiştir.[119] Müslim şöyle ekler:

> [Bu böyledir], her iki râvînin de aynı zaman diliminde yaşadığı [şüphe olmadan] sabit olsa bile, hadis rivayetini diğerinden nakleden bir râvînin ondan işitmesi ve onunla şifahi olarak konuşması mümkündür. [Tek endişe] bir râvînin diğerinden [hadis rivayetini] işittiğini [kesin olarak] bilmiyoruz ve nakledilen malzemede bir araya geldikleri ve birbirleriyle hadis hakkında konuştuklarına dair hiçbir gösterge yoktur. [Bu kişi], bu şekilde her bir hadis rivayetinin, [râvîleri], yaşamları boyunca bir veya daha fazla bir araya geldikleri veya hadis rivayetlerini birbirlerine şifahen söyledikleri; veya yaşamları boyunca [râvînin muhbirinden hadis rivayetlerini işittiği] bir karşılaşma veya buluşmanın gerçekleştiğini açıkça kanıtlayan bir rivayet ortaya çıkıncaya kadar, bağlayıcı bir delil (*ḥücce*) oluşturmadığını iddia edecektir.[120]

Müslim bu düşünceyi birkaç noktadan çürütmüştür. Birincisi, güvenilir bir kimse kendisi gibi güvenilir birinden hadis rivayeti aktardığında ve aynı dönemde yaşadıkları için birincisinin ikincisiyle bir araya gelmesi ve ondan hadis rivayetlerin işitmesi mümkün olduğundan –râvînin muhbiriyle bir araya gelmediği ve ondan hadis rivayetleri işitmediğine dair- aksine bir kanıt bulunmadıkça, rivayetin kesin olarak kabul edilmesi gerektiğiyle ilgili hadis uzmanları arasında genel bir ittifak bulunduğunu

[116] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 30.

[117] ez-Zehebî, *Târîhu'l-islâm ve-vefeyâtu'l-meşâhîr ve-l-aʿlâm*, thk. ʿUmer et-Tedmurî, 52 cilt (Beyrut, 1993), 18:84-5.

[118] Müslim, *Ṣaḥîḥ*, 30. Müslim'in hadis alimleri arasındaki ittifaka referansı; Ebû Dâvûd'un, eş-Şâfiʿî'nin *mürsel* rivayete karşı delilinin başarılı olduğu yönündeki yorumunu teyit etme eğilimde olduğuna dikkat ediniz.

[119] A.g.e., 29.

[120] A.g.e.

bildirmiştir.[121] İkincisi, eğer böyle bir şart gerekli ise *isnad*daki her bir râvîye uygulanmalıdır.[122] Üçüncüsü, râvîlerin bir veya birkaç seferde birbirlerine hadis rivayetleri naklettikleri biliniyor olsa bile, birinin diğerinden naklettiği her bir hadis rivayetinin gerçek bir *semâ'* göstergesi olduğu kabul edilemez, çünkü râvînin aradaki bir kimseden rivayette bulunması ihtimal dahilindedir.[123] Müslim daha sonra muanan rivayetin *semâ'* kaydı olmadan önde gelen münekkidler tarafından uygulandığı görüşünü desteklemek için bir dizi hadis rivayetinden bahsetmiştir.[124] Müslim, hadis uzmanlarının *semâ'* hakkında sorgulama yapmalarının temel nedeninin, isnâdda bir *müdellis*ten bahsedildiğinde *tedlîs* şüphesini bertaraf etme olduğunu söylemiştir.[125]

Sonuç Açıklamaları

eş-Şâfiʿî ve Müslim'I incelemem, hadis tenkidinin erken dönemiyle ilgili dair birtakım sonuçlar elde etmemizi sağlamıştır.

eş-Şâfiʿî ve Müslim, sika ve zâbıt râvîler tarafından rivayet edilirse, [Hz.] Peygamber'e dayanan her bir hadis rivayetinin kabul edilebilir söylemişlerdir. eş-Şâfiʿî, râvînin güvenilir olarak kabul edilebilmesi için belirli kişisel ve entelektüel özelliklere sahip olmasını gerekli görmüştür. Bu özellikler, Müslim'in eş-Şâfiʿî'den daha az ayrıntıyla vurguladığı adâlet ve zabtı içermektedir. Her ikisi de hadis tenkidinin *isnad* sistemine bağlı olduğunu iddia etmiştir. Bir râvînin güvenilir olup olmadığını belirlemek için, her ikisi de, rivayetlerinin çoğunluğunun diğer güvenilir râvîlerinkiyle uyumlu olup olmadığını tespit etmek için *isnad* tetkini uygulamıştır. Genel olarak onlarla uyum içinde olduğu tespit edilirse, güvenilir olarak kabul edilir ve onun hadis rivayetleri kabul edilir ve kaydedilir. Eğer böyle değilse, râvî ve hadis rivayetleri güvenilir olarak kabul edilmez. Râvînin güvenilir olmayışı, yalancılığı, dikkatsizliği ve ehliyetsizliği nedeniyle olabilir. Bunu göstermek için, bir münekkid, söz konusu hadis rivayetinin tüm versiyonlarını, nakil tarihini gözlemlemek için toplamıştır. Bu tariklerin ve *isnad*larının mukayesesi, münekkide hangi rivayetin hatasız, hangisinin hatalı olduğunu belirlemesini sağlar.

eş-Şâfiʿî ve Müslim râvînin *tedlis* yapmasından şüphe edilmediği sürece muanan rivayete (*'an'ane*) izin vermiştir. İkisi de râvîlerin adaletini vurgulamış ve aksi belirtilinceye kadar muhbirlerinden dolaylı olarak rivayet ettiklerinde *[râvîlerin] güvenilirliklerini desteklemiştir. Bununla birlikte bir râvînin *tedlîs* yapmasından şüphe ediliyorsa, eş-Şâfiʿî ve Müslim şüpheyi gidermek için *sema'*yı doğrulayarak *isnad*ı kontrol etmişlerdir. İkisi de kopuk (*munkatı'*) hadis rivayetlerini kabul etmemiş, aynı zamanda *[*munkatı'*] rivayetleri *mürsel* hadis rivayetleri olarak da adlandırmışlardır. Her

[121] A.g.e., 29-30.

[122] A.g.e., 30, 32.

[123] A.g.e., 31.

[124] A.g.e., 31-5.

[125] A.g.e., 33.

ikisi de *müdellis* olmadığı sürece muanan rivayetleri kabul etmiş, Müslim, dolaylı rivayetin râvi ile muhbiri arasında en az bir kere *sema*'sının gerçekleştiği bilgisiyle doğrulanırsa kabul edilebileceğini onaylamamıştır.

eş-Şâfiʿî ve Müslim, rivayetlerinde sürekli olarak hata yapan râvîleri reddetmişlerdir. eş-Şâfiʿî lafzen rivayetin önemini vurgulamıştır. Müslim mukaddimesinde lafzen rivayeti çok az dikkate alırken, *Ṣaḥîḥ*''in kendisinde ise bir hadis rivayetinin farklı versiyonlarını belirttiğinde, konuya sıklıkla dikkat etmiştir.

Hem eş-Şâfiʿî hem de Müslim, hadis rivayetini şahitlikle karşılaştırmış ve yanlış ifadelerin [Hz.] Peygamber'e nispet edilmesinin ciddi sonuçlarını analiz etmiştir. Her ikisi de Kur'ân'dan neredeyse aynı ayetlere atıfta bulunmuş ve kişisel adaletin önemini vurgulamak için hadis rivayetlerine yer vermişlerdir. Müslim düşüncelerini hadis rivayetleriyle yayan gruplardan rivayete izin vermemiş, eş-Şâfiʿî'ninde benzer bir görüşe sahip olduğu söylenmiştir.

İki hadis rivayetinde ihtilaf varsa, eş-Şâfiʿî'nin, onları uzlaştırmak için çaba sarf etmiştir. Uzlaşmanın mümkün olmadığı durumlarda, daha alt seviyede *isnadı* olan hadis rivayeti dikkate alınmamalıdır. Böylece eş-Şâfiʿî, hadis rivayetleri arasındaki ihtilafı bertaraf edecek yardımcı yöntemleri tartışmıştır. Uzlaştırmaya hiç değinmeyen Müslim, *isnad* tetkikiyle ihtilaflı hadis rivayetlerinin çözüme kavuşturmuştur. Daha alt seviyede *isnad*ı olan hadis rivayetini münker olarak düşünmüş ve en çok rivayet tarikine sahip olanı kabul etmiştir. eş-Şâfiʿî'nin ilkelerinin daha ileri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu, muhtemelen fıkıh nazariyesi ve yorumculuğa olan ilgisinden kaynaklanmaktadır.

eş-Şâfiʿî, âhâd hadis rivayetlerinin sıhhati için geniş bir bölüm ayırırken, Müslim bu konuya yalnızca kısaca tartışmıştır. eş-Şâfiʿî'nin ve Müslim burada farklıdır, çünkü takipçileri ve amaçları farklıdır. eş-Şâfiʿî'nin söylemi, bu erken dönemde, âhâd hadis rivayetlerini reddeden Ehl-i rey ve Mu'tezile'den bazılarına yöneliktir. Bu nedenle eş-Şâfiʿî'nin asıl amacı, takipçileri âhâd hadis rivayetini ittifakla kabul eden başlıca hadis alimlerinden ve öğrencilerinden oluşan Müslim'in aksine, onların otoritesini onaylakmaktır.

Müslim'in fıkhi yorumlamaya olan ilgisizliği, eş-Şâfiʿî'nin eserine olan ilgisizliğiyle açıklanabilir. Müslim'in eserleri çoğunlukla hadisle ilgilidir ve eş-Şâfiʿî hadis alimlerinin yöntemlerine katkıda bulunmuştur. Her ikisi de benzer konuları tartışmış ve aynı kaynakları kullanmış, ancak Müslim, eş-Şâfiʿî'ye atıfta bulunmamıştır. Bu, eş-Şâfiʿî'yi -bir hadis münekkidi olarak görmemesi nedeniyle olabilir- hadis alimlerinin çoğunluğu ve de eş-Şâfiʿî, kendisini hadis münekkidi olarak görmemiştir. eş-Şâfiʿî ne hadis müdevvini ne de münekkid olmamasına rağmen, esasen onların doğruluk değeri ve tabakalarını belirlemesi nedeniyle, hadis rivayetlerini kaydetme kriterleriyle ilgilenmiştir. Tashih faaliyetindeki amacı, yalnızca hadis rivayetlerinin güvenilirliğiyle ilgilenen hadis münekkidleri arasındaki farktır. eş-Şâfiʿî'nin, [Hz.] Peygamber'in sünneti Kur'ân için münhasır tamamlayıcı olduğu fikrinin formülasyonu, fıkhi akıl yürütme ve yorumlama kriterlerlerini formüle

etme görevinden farklı olan, eş-Şâfiʿî'nin eserlerinin çoğunun temeli, peygamberi hadis rivayetlerinin toplanması ve korunmasıyla ilgili dindarlara ilham vermiş olabilir.[126]

Özetle, eş-Şâfiʿî ve Müslim'in hadis tenkid ilkeleri teknik olarak birbiriyle tutarlıdır, ancak eş-Şâfiʿî'nin fıkhi görüşü, eserleri fıkhi bir zemine sahip olmayan Müslim'den daha ileridir. Her ikisi de amaç ve çerçeveleri bakımından farklılık göstermektedir. eş-Şâfiʿî zamanının ve Müslim'in dönemindeki teknikleri tartışıyorsa, o zaman üçüncü/dokuzuncu yüzyılın başından ortasına kadar pek bir gelişme görülmemiştir. Gelenek, *Risâle*'deki hadis tenkid seviyesinin hayli seviyede gelişmiş olduğu kanıtladığı gibi, eş-Şâfiʿî'den önceki nesilde hadis tenkidinin geliştiğini göstermektedir. Sâliḥ Cezere (ö. 293/906?) İbn Ḥacer'in (ö. 852/1449) şöyle söylediğini aktarmaktadır: "Râvîler hakkında ilk konuşan kişi, Şuʿbe'dir. el- Kaṭṭân onu takip etti, daha sonra Aḥmed ve Yaḥyâ onları takip etmiştir, yani Şuʿbe b. el-Ḥaccâc, Yaḥyâ b. Saʿîd el-Kaṭṭân, Aḥmed b. Ḥanbel ve Yaḥyâ b. Maʿîn (ö. 233/848) şeklindedir.[127] Ṣâliḥ'in kronolojisi, Müslim'in hadis uzmanlarıyla ilgili kısa listesiyle de desteklenmektedir.[128] Ne yazık ki, üçüncü/dokuzuncu yüzyılda yazılan *'İlel* eserlerinden önce, ikinci/sekizinci yüzyıla ait hadis tenkidiyle ilgili çok az belgesel kanıt bulunmaktadır.

[126] Müslim'in eş-Şâfiʿî'nin eserlerine ulaşmadığı çünkü onların sözde geç derlenmesi de tartışılabilir; ancak bilhassa onunla çağdaş olduğu için, bu kesin değildir, el-Buhârî'nin eş-Şâfiʿî'nin eserlerini ve fıkhi düşüncesini çok iyi bildiği ortaya çıkmaktadır.

[127] İbn Ḥacer el-ʿAskalânî, *Tehzîbu't-tezhîb*, 12 cilt (Haydarabad 1908), 4:345.

[128] Müslim'in hadis alimleri listesinin önemiyle ilgili bkz. Lucas, *Constructive critics*, 116.